

Arhitektura crkve Sv. Stjepana u Ledenicama

Milošević, Veronika

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:582580>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Studijska grupa: Povijest umjetnosti

Mentor: dr.sc. Palma Karković Takalić

Studentica: Veronika Milošević

ARHITEKTURA CRKVE SV. STJEPANA U LEDENICAMA

Završni rad

U Rijeci, rujan 2022. godine

Sadržaj

SAŽETAK	1
KLJUČNE RIJEČI:	1
1. Uvod	2
2. Grad Ledenice	3
2.1 Od antike do Vinodolskog zakonika	4
2.2 Od Vinodolskog zakonika do danas	5
2.3 Topografija naselja	7
3. Crkva sv. Stjepana	8
3.1 Pisani izvori	11
3.2 Ostali materijalni izvori	11
3.3 Arhivski izvori	12
5. Zaključak	18
6. POPIS LITERATURE	19
7. POPIS ILUSTRACIJA	20

SAŽETAK

Povijesnim podacima i navođenjem izvora koji su direktno vezani uz srednjovjekovnu crkvu sv. Stjepana pokušava se donijeti prijedlog faza gradnje crkve kako bi se što bolje opisala njena arhitektura.

KLJUČNE RIJEČI:

Ledenice, crkva sv. Stjepana, Krčki knezovi, Frankopani, srednjovjekovlje, arhitektura, Vinodolski zakonik

1. Uvod

Stari grad Ledenice nekoć je bio jedan od devet općina čiji su predstavnici sudjelovali u pisanju Vinodolskog zakonika.¹ Grad, koji je u 15. stoljeću imao sve najvažnije srednjovjekovne urbane elemente, danas je poznat kao ruševina na brijegu iznad Novog Vinodolskog. Iako nam nije sve poznato o povijesti Ledenica, urbani napredak se ipak može pratiti kroz povijesne izvore. Nažalost, uz mnoštvo navedenih izvora, onih koji govore o arhitekturi crkve sv. Stjepana je puno manje. Najprije ću izdvojiti nekoliko pisanih izvora, zatim materijalnih – osim ostataka *in situ* te arhivskih izvora za koje ću prvo objasniti što nam one govore o izgledu crkve, njenoj gradnji i fazama ili općenito o ustrojstvu crkve u Ledenicama uzimajući u obzir dosadašnja istraživanja i spomenute romaničke i gotičke faze gradnje koje se spominju u dosadašnjim istraživanjima u korištenoj literaturi. Pokušati ću informacije iz izvora smjestiti u već ranije definirane faze u literaturi – romaničku i gotičku te dati prijedlog kako je tijekom gradnje mogao biti izvan okvira romanike i gotike. Na kraju ih vrijedi kronološki spojiti u jednu smislenu cjelinu prateći dostupne podatke terenskog istraživanja Felice-Rošić, podatke koje iznosi R. Starac, E. Laszowski i drugi.

¹Margetić, L., *Vinodolski zakon*, Adamić, Rijeka, 1998.

2. Grad Ledenice

Grad Ledenice, nekoć jedna od devet općina čiji su predstavnici prisutni prilikom pisanja Vinodolskog zakonika, bio je jedan od centara trgovine, poljoprivrede i najvažnija točka obrane protiv osmanlijskih osvajača južnoga Vinodola.²

Ledenice su smještene u Primorskoj Hrvatskoj, u zaleđu Novog Vinodolskog od kojeg su udaljene oko 8 kilometara, na 260 metara nadmorske visine. Ledeničko je tlo krško, a teren je nepristupačan uz tek nekoliko užih puteva. Reljefno je brdovito područje sa kojeg se pruža pogled na morsku obalu kao i kontinentalni dio tog dijela Hrvatskog primorja.

Iako se još uvijek ne zna točno kada je sagrađen grad i crkva sv. Stjepana, kada je grad točno napušten, kontinuitet življenja u Ledenicama poznat nam je od 13. stoljeća do 18. stoljeća kada počinje napuštanje grada i preseljavanje stanovnika u okolna mjesta. Danas su od starih Ledenica ostale samo ruševine na vrhu ledeničkog brijega iznad Novog Vinodolskog. Među njima se prepoznaju ostaci desetaka kamenih kuća, kaštela smještenog na najvišoj točki brijega, gradskih bedema te župne crkve sv. Stjepana na sjeverozapadnom dijelu grada, uz gradska vrata. Crkva je jednobrodna, romanička sa jednom gotičkom pregradnjom na što ukazuju formalna obilježja arhitekture kapele i svetišta crkve. Jasno je i kako je crkva starija od gradskog bedema, koji se na nju naslanja sa sjeverne strane, izgrađen za vrijeme sukoba s Osmanlijama kada Ledenice preuzimaju glavnu ulogu u obrani Vinodola.³

Poput drugih srednjovjekovnih vinodolskih gradova pretpostavlja se da su temelj ekonomije ledeničke zajednice bili poljoprivreda, stočarstvo i trgovina. Ispod ledeničke gradine smješteno je tzv. Polje, na kojemu se do danas uzgajaju autohtone i mediteranske kulture, trešnje, vinova loza i dr., dok je krški krajolik pogodovao razvoju stočarstva.⁴ Osim što je grad od razdoblja srednjeg do novog vijeka napredovao kroz svoju obrambenu ulogu tako je napredovao i zbog trgovačkih putova.⁵ Pretpostavlja se da se u današnjim Povilama, malom mjestu uz more podno

²*Putovima Frankopana: Frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji*, Primorsko-goranska županija, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2018., str. 179.

³Ibid.

⁴Matejčić, R., *Vinodol, Radovi XI kongresa folklorista Jugoslavije*, Zagreb, 1964., str. 19.

⁵Tako znamo da se trgovalo i sa Venecijom – slala se stoka u Veneciju kroz Bakar i Ledenice. Ibid.

ledeničkog brijega, nalazila glavna luka srednjovjekovne općine Ledenice, čiji su se stanovnici, uz trgovinu bavili i ribolovom.⁶

Ledenice su, čini se dostigle svoj urbani vrhunac u 15. i 16. stoljeću unatoč ratnim opasnostima.⁷ Kraj urbanog razvijanja nažalost je slijedio brže nego što je počeo - čini se krajem 17. stoljeća.

2.1 Od antike do Vinodolskog zakonika

Ledenice se prvi put spominju u Vinodolskom zakoniku u 13. stoljeću. Nalazi predmeta japodske i liburnske kulture te rimskog novca potvrđuju da je lokalitet bio naseljen i prije, još od željeznog doba, no ne zna se nalazi li se ondje neko veće naselje.⁸ Ono što se sigurno može tvrditi jest da su tim područjem prolazile rimske ceste od kojih je najvažnija *Tarsatica– Senia* (Rijeka – Senj). Zbog ledeničkog pogodnog geografskog položaja kojeg smo opisali vrijedi izdvojiti priobalnu, rimsku prometnu važnost. Godine 1961. u uvali Povila pronađeni su dijelovi amfora datirani u treće stoljeće. Poznato je kako se Italija tada brani od barbarskih napada šticećenjem područja Liburnijskim limesom te uz pomoć nekoliko utvrda kod *Tarsatice, Volcere* i dr. Radmila Matečić pretpostavlja da su se takve utvrde nalazile i na području Ledenica, Bribira, Hreljina, Lopara, Belgrada, Badanja i okolice.⁹ Sve do dolaska Slavena i Hrvata u sedmom stoljeću, a nakon pada Rima, ovo je područje bilo pod bizantskom upravom koja je, čini se, obnavljala te utvrde. Na temelju ostataka materijalne kulture, arhitekture utvrda i pokretnog materijala, Matečić prepoznaje dva kulturna utjecaja – istočni i zapadni odnosno kulturni utjecaj Franaka te bizantske Dalmacije. Vjeruje kako se rimsko stanovništvo dolaskom Hrvata preselilo na otok Krk i Osor¹⁰ dok Nada Klaić „misli kako je bizantski car dopustio da ovi Hrvati osnuju svoje nezavisne općine, ali je zauzvrat tražio njihove usluge u vinodolskim

⁶O povijesnom razvoju staroga grada Ledenice, njegovom teritoriju, društvu i gospodarstvu vidi: P. Kraljić, J., *Povijest Ledenice do godine 1871, Dometi*, 7-12, 1995., str. 41-42.

⁷Bradanić, M., *Graditeljstvo Vinodola u doba pavlina*, u: Kudiš, N. (ur.), *Czriquenicza 1412, život i umjetnost Vinodola u doba pavlina*, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 2012., str. 65.

⁸P. Kraljić, J., *Povijest Ledenice do godine 1871, Dometi*, 1-6, 1995., str. 55.

⁹*Ibid.*, str. 56.

¹⁰*Ibid.*, str. 56. – 57.

utvrđama“. Zbog nedostatka materijalnih dokaza, o položaju Vinodola i njegovih zajednica za vrijeme hrvatske narodne dinastije i danas postoji više rasprava i teorija.¹¹

2.2 Od Vinodolskog zakonika do danas

Najpoznatiji povijesni izvor u kojima se Ledenice spominju kao posjed kneževa Krčkih jest Vinodolski zakonik iz 1288. godine. Međutim, John P. Kraljić izdvaja još jedan, stariji dokument. Godine 1248. Senj i Dubrovnik pregovaraju te potpisuju sporazum u kojemu se kao zastupnici Senja navode Stjepan iz Ledenica i njegov rođak Petar. Zbog toga možemo pretpostaviti povezanost Senja s Ledenicama, odnosno, da su Ledenice tada pripadale senjskoj biskupiji.¹² Značajan je i sadržaj isprave o sporu u vezi s međama između Ledeničana i Novljana iz 1309. godine. Na suđenju je trebao biti prisutan ledenički satnik Nogalj koji nije došao dok je kao predstavnik Novoga bio prisutan potknežin (*vicecomes*).¹³ Iako su Ledenice nakon potpisivanja Zakonika priznavale vlast kneza, u njima je 1309. određen oblik izvršne vlasti još još uvijek imao satnik – predstavnik lokalne zajednice. Godine 1354. ponovno se spominju Ledenice u dokumentu u kojemu žena krčkog kneza Dujma daruje vinograd i kuću senjskom franjevačkom samostanu te piše kako se nalazi u blizini Ledenica. Iako postoji još nekoliko dokumenata iz 14. stoljeća koji spominju Ledenice, Senj te krmpotskog župana i podžupana, niti jedan od njih ne spominje politički status Ledenica zbog čega se Vinodolski zakonik smatra najvrjednijim izvorom.¹⁴

Vinodolski zakonik 1288. godine (slika 2) potpisuju predstavnici devet vinodolskih općina – Grobnik, Trsat, Bakar, Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir, Novi Vinodolski i Ledenice. Ledenice šalju tri svoja predstavnika čije nam funkcije neizravno puno govore o načinu funkcioniranja te općine. Prvi predstavnik Ledenica, Dobroša jest satnik. Prema mišljenju Luje Margetića satnik je bio je bio jedan od glavnih predstavnika općine a zadatak mu je bio održavanje sigurnosti. Pretpostavlja se da je satnik funkcija koja potječe još iz vremena

¹¹Kraljić, J. P., op. cit. (bilj. 8), str. 57; Levak, M., Podrijetlo u uloga kmetâ u vinodolskom društvu XIII. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 19, 2001., str. 31-81, s prethodnom literaturom.

¹²Ibid., str. 58.

¹³Karković Takalić, P., Janeš, A., Promjene u arhitekturi ledeničke utvrde „na granici“ između srednjeg i novog vijeka, u: Belošević, N. (ur.), *Migracije, granice i kontekst u razvoju kasnoantičke i srednjovjekovne umjetnosti*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Rijeka 2021, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2022., str. 155.

¹⁴Ibid.

naseljavanja Hrvata.¹⁵ Drugi je predstavnik prvad i pop Ratko. Margetić smatra da je funkcija prvada morala biti nešto značajnija od popa. Moguće je da se radilo o funkciji sličnoj današnjem župniku, osobi koja je poznavala latinski jezik i pismo i glagoljicu. Treći je predstavnik bio pop Radoslav.¹⁶ Činjenica da potpisivanju Vinodolskog zakonika prisustvuju prvad i pop ukazuje na to da je u 13. stoljeću u Ledenicama već postojala organizirana zajednica vjernika, vrlo vjerojatno i župa.¹⁷

O drugoj polovini 14. stoljeća nažalost ne postoji puno informacija pa se pretpostavlja da su za kraj tog razdoblja povijesti grada Ledenica krivi kuga ili potres.¹⁸ Najvrjedniji podatak o Ledenicama u 15. stoljeću je sporazum između potomaka Nikole Frankopana potpisan u Modrušu u lipnju 1449. godine iz kojeg saznajemo da su knezu Dujmu IV. Slunjskom pripale Ledenice, Oštrovica, Novigrad, Slunj i dijelovi Senja i Krka.¹⁹ Godine 1477. Dujam potpisuje dokument u Ledenicama o darivanju zemlje koji dokazuje da je Dujam jedan od Frankopana koji je fizički bio prisutan u Ledenicama.²⁰ Uskoro se, u 15. stoljeću, razvoj Ledenica usporava zbog napada Osmanlija i Uskoka. Prvi napad Osmanlija na Ledenice bio je 1522. godine, a zbog bitaka je glad zahvatila Vinodol.

Znamo da je i 1538. vladar Ledenica bio Juraj Frankopan koji u jednom izvoru moli kralja Ferdinanda za barut.²¹ Sljedeći je vladar Ledenica Stjepan Frankopan Ozaljski koji pomaže Uskocima kao i oni Ledeničanima. Poznato je i kako se sredinom 16. stoljeća više puta traži materijalnu pomoć od ugarsko-hrvatskog kralja u svrhu obrane gradova pa tako i Ledenica čime one počinju poprimati svoju obrambenu ulogu protiv Osmanlija. Godine 1572. umire Franjo Slunjski Frankopan bez nasljednika čime završava frankopanska vlast nad Ledenicama. Poslije spora oko nasljeđa Ledenica prema kraljevoj odluci grad s teritorijem sada pripada Zrinskim.²²

Kroz 16. i 17. stoljeće u Ledenicama zabilježeni su stalni sukobi s Osmanlijama, ali i s predstavnicima lokalnih zajednica, Novog Vinodolskog i Krmpota oko granica njihovih teritorija. Povlačenjem Osmanlija početkom 17. stoljeća Ledenice gube na svojoj obrambenoj važnosti, a stanovnici se sve više iseljavaju. Primarna uloga Ledenica kao utvrde je izgubljena

¹⁵Margetić, L., op. cit. (bilj. 1).

¹⁶Kraljić, J., P., op. cit. (bilj. 8), str. 27.

¹⁷Karković Takalić, P., Janeš, A., op. cit. (bilj. 13), str. 143-175.

¹⁸Ibid.

¹⁹*Putovima Frankopana*, op. cit. (bilj. 2), str. 47. - 48.

²⁰Kraljić, J., P., op. cit. (bilj. 8), str. 28-29; Karković Takalić, P., Janeš, A., op. cit. (bilj. 13), str. 162, 168.

²¹Karković Takalić, P., Janeš, A., op. cit. (bilj. 13), str. 162.

²²Kraljić, J., P., op. cit. (bilj. 8), 30-31; Karković Takalić, P., Janeš, A., op. cit. (bilj. 13), str. 162.

i sve što je preostalo jest bavljenje poljoprivredom na siromašnom tlu. U 18. stoljeću život u starim Ledenicama polako se gasi. Stanovnici se počinju iseljavati u polje podno starog grada gdje formiraju novo, istoimeno, naselje. Znamo da oba grada početkom 19. stoljeća pripadaju Senjsko-modruškoj biskupiji da je crkva sv. Stjepana do 1827. godine bila župna crkva. Dalje se nažalost izvori gube.²³

2.3 Topografija naselja

Ledenice se nalaze na vrhu brijega koji sa sjeverne strane „gleda“ na vinodolsko zaleđe, a s druge na more. Samo naselje pruža se s „morske“ strane brijega. Najniža točka naselja iznosi 348 metara nadmorske visine, a na toj se koti, na sjeverozapadnoj strani padine nalazi crkva sv. Stjepana uz gradska vrata i toranj. Najviša točka iznosi 376 metara nadmorske visine na kojoj je smješten kaštel. Dužina naselja iznosi oko 185 metara, širina od 40 do 70 metara.²⁴ Na temelju dosadašnjeg stanja istraženosti, pregleda ostataka arhitekture i gradske infrastrukture na terenu izgleda da je naselje građeno postepeno te da se širilo od vrha brijega prema dolje, u mnogočemu se prilagođavajući slojnicama brijega.²⁵ Grad je okružen bedemom dugim oko 500 metara uz kojeg su podignute i četiri kule. Potrebno je spomenuti i staro gradsko groblje koje se nalazi ispod, u neposrednoj blizini staroga grada Ledenica. Kružno je i opasano suhozidom, a u sredini se nalazi crkva sv. Jurja čija se izgradnja smješta u 13. stoljeće.²⁶

²³Ibid.

²⁴Felice-Rošić, A., Arhitektonsko-geodetski snimak srednjovjekovne gradine Ledenice i crkve sv. Stjepana Prvomučenika, *Novljanski zbornik*, 4, 2000., str. 133.

²⁵Karković Takalić, P., Janeš, A., op. cit. (bilj. 13), str. 163.

²⁶Ibid.

3. Crkva sv. Stjepana

Crkva sv. Stjepana nalazi se na sjeverozapadnoj strani staroga grada Ledenica, uz gradska vrata i gradski toranj koji je crkvi služio kao zvonik, a gradu kao branič – kula. Prema korištenoj literaturi, njeno je zapadno pročelje najvjerojatnije krajem 16. ili početkom 17. st. uklopljeno u gradske bedeme.²⁷ Na žalost danas su od nje, kao i od ostatka grada ostale samo ruševine. Može se prepoznati pročelje i dijelovi sjevernog zida te poneki fragmenti zidova, prozora, pojasnica, kapitela koji se nalaze slomljeni na tlu sa uz ostatak kamenja. Naime, crkva je između dva svjetska rata dobila novi betonski krov kako bi se zaštitila. No, učinjena je još veća šteta jer se nije razmišljalo o ranijoj, slabijoj konstrukciji. Zbog teškog je betona crkva počela pucati a pukotine su se popravile opet teškim cementnim mortom. Slijedom loših vremenskih uvjeta, zamrzavanja vode u pukotinama, jakim vjetrom crkva se urušila zajedno sa dijelovima bedema, gradskim vratima, i zvonikom – branič kulom 80.-ih godina.²⁸ Ipak, moguće je i kako je 1921. godine zvonik već bio urušen zbog udara groma.²⁹

Terenskim istraživanjima i arhitektonsko-geodetskim snimkom '80.-ih godina 20. st., A. Felice-Rošić značajno je doprinijela poznavanju arhitekture crkve sv. Stjepana. Zahvaljujući njenom radu, ostacima *in situ*, fotografijama konzervatora s početka 20. stoljeća možemo pokušati rekonstruirati izvorni izgled crkve i njezine promjene kroz vrijeme. Koristeći dostupnu literaturu iznijeti ću navode o tome što je o njenom izgledu poznato te dosadašnja razmišljanja o njenim fazama gradnje.

3.1. Formalna obilježja arhitekture crkve

Crkva sv. Stjepana orijentirana je u smjeru istok-zapad. To je jednobrodna, longitudinalna građevina, s pravokutnim svetištem ravnoga začelnoga zida.³⁰ Prema istraživanju i nacrtima A. Felice-Rošić, crkva je imala dva ulaza.³¹ Prvi se nalazio na zapadnom pročelju, a pretpostavlja

²⁷Karković Takalić, P., Janeš, A., op. cit. (bilj. 13), str. 163.

²⁸Starac, R., Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola, *Senjski zbornik*, 27, 2000., str. 62.

²⁹Laszowski, E., *Gorski kotar i Vinodol*, Matica hrvatska, Zagreb, 1921., str. 266.

³⁰Ibid., str. 267

³¹Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 136.

se da je zatvoren u drugoj polovici 15. stoljeća kada je napravljena dogradnja svetišta ili krajem 16. st. kada su se izgradili bedemi.³² Drugi se ulaz nalazio na južnom pročelju crkve, bliže glavnoj gradskoj ulici, koja je vodila od gradskih vrata prema kaštelu slijedeći morfologiju terena. Felice-Rošić objavljuje i rezultate mjerenja crkve sv. Stjepana. Veličina njenog glavnog broda bila je 17.73 x 5.02 metara odnosno 89.01 m². Događena pravokutna kapelica na sjevernoj strani dimenzija je 3.8 x 3.84 metara odnosno 14.59 m², a sakristija 3.75 x 3.95 metara, odnosno 14.81 m².³³ Uspoređujući ove dimenzije s drugim srednjovjekovnim crkvama vinodolskog područja, možemo reći da se radi o crkvi većih dimenzija, uobičajenih za gradska naselja toga vremena.³⁴

Crkva je građena kamenim klesancima koji su samo površno obrađeni (Slika 5), bez oštih rubova i različitih dimenzija. Slagani su vodoravno, a budući da nisu jednake veličine, tijekom gradnje ostalo je praznog prostora koji se popunjavao manjim klesancima i ulomcima opeke. Kao vezivni materijal koristio se morski pijesak, lomljeni kamen, cement i kreč.³⁵ Slična se tehnika gradnje uočava i na ostacima ledeničke stambene arhitekture te spomenute crkve sv. Jurja. Iako je crkva sv. Stjepana nastala na djelu brijega koji je ravan, sjeverna je strana crkve ugrađena u prirodnu strminu pa se čini kao da je svojim sjevernim dijelom ukopana u teren. Uz spomenuta dvojna vrata, samo je južno pročelje crkve bio raščlanjeno s četiri jednaka, kvadratna prozora.³⁶

U unutrašnjosti crkve, prema istraživanju Felice-Rošić, svodove su, osim obodnih zidova, nosili pilastri na koje su se dalje vezali lukovi građeni pravilno klesanim kamenim blokovima koji također nisu bili jednake dužine.³⁷ Prema tome, glavni brod crkve bio je podijeljen na četiri dijela. Prva tri bila su presvođena bačvastim svodom, a dijelili su ih polukružni lukovi. Četvrti dio, svetište, bilo je više za oko 77 cm od ostatka crkve i presvođeno šiljastim svodom kojeg je držao šiljasti luk.³⁸ Razlika u visini te u korištenim arhitektonskim elementima ukazali su na to da su brod i svetište napravljeni u različitim razdobljima, odnosno da brod ima obilježja karakteristična za arhitekturu romanike, a svetište obilježja gotičke arhitekture.³⁹ Osim

³²Starac, R., op. cit. (bilj. 28), str. 62.

³³Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 136.

³⁴Starac, R., op. cit. (bilj. 28).

³⁵Ibid., str. 138.

³⁶Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 140.

³⁷Ibid.

³⁸Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 136-138.

³⁹Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 139-141; vidi još: Laszowski, E., op. cit. (bilj. 23), str. 267; Starac, R., op. cit. (bilj. 28), str. 62.

dogradnje novoga svetišta u smjeru istoka, crkva je proširena na sjevernoj strani kapelom križnog svoda oslonjenim na pravokutne pilastre, koji se također smještaju u razdoblje gotike. Prema zapisu o uklesanoj godini, izgleda da je posljednja, s istočne strane svetišta, 1680. godine dograđena pravokutna sakristija.⁴⁰ Ostatak crkve, osim dvjema vratima, bio je raščlanjen i sa četiri jednaka, kvadratna prozora na njenoj južnoj strani.⁴¹

Duž južne strane crkve nalazilo se predvorje iz kojeg su stube vodile prema glavnoj gradskoj ulici, neposredno nakon glavnih gradskih vrata. Ispred zapadnog pročelja crkve nalazio se toranj koji se služio i kao promatračnica. Hipoteze Felice-Rošić potvrđuju arhivske fotografije crkve s početka i iz sredine 20. stoljeća o čemu će više riječi biti u nastavku.⁴²

Budući da je Felice-Rošić napravila terenski pregled crkve prije i nakon urušavanja krova, uočila je kako je pod crkve bio obložen kamenim pločama, ali različito niveliran zbog postepenih dogradnji.⁴³

Od istraživanja provedenih *in situ*, koja su prethodila Felice-Rošić, svakako treba spomenuti posjet lokalitetu Martina Pilara, 1911. i rad Emilija Laszowskog, objavljen 1923. godine u izdanju Gorski kotar i Vinodol. Laszowski je prepoznao romaničku i gotičku fazu crkve. U njegovo su se vrijeme u svetištu i kapeli još uvijek nalazili oltari, dok su u svetištu bili vidljivi ostaci drvenoga kora i kamene posude za svetu vodu.⁴⁴ Pred glavnim oltarom, koji smješta u vrijeme baroka, još uvijek su se vidjele pretežno devastirane grobnice s nadgrobim pločama datiranim u 17. stoljeće.⁴⁵

U članku iz 2002. godine Ranko Starac opisuje kako su se u unutrašnjosti tada već porušene crkve, vidjeli i tragovi fresaka te posvetnih križeva crvene boje u svetištu i sjevernoj kapeli.⁴⁶ Među građom preostalom nakon urušavanja stropa crkve, vidljivi su bili i ostaci pojasnica od fino klesanog kamena koje smješta u baroknu obnovu, 17. stoljeća, kada su opasnosti od Osmanlija prestale.⁴⁷ Freske danas nisu vidljive.

⁴⁰Laszowski, E., op. cit. (bilj. 29), str. 267.

⁴¹Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 140.

⁴²Ibid.

⁴³Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 139-141.

⁴⁴Laszowski, E., op. cit. (bilj. 29), str. 267-268.

⁴⁵Ibid. str. 268.

⁴⁶Starac, R., op. cit. (bilj. 28), str. 63.

⁴⁷Starac, R., op. cit. (bilj. 28), str. 62-63.

3.1 Pisani izvori

Osim popa i prvada spomenutih u Vinodolskom zakoniku, nema mnogo srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih izvora čija bi analiza doprinijela poznavanju ustrojstva i obilježja ledeničke crkve.

Nakon zakonika, sljedeći važan pisani trag jest nadgrobna ploča sv. Stjepana koju navodi P. Kraljić iz 1641. godine koja se navodno nalazila ispred oltara crkve sv. Stjepana. Ona nam govori o korištenju latinice umjesto glagoljice u Ledenicama već te godine.⁴⁸

Osim toga, znamo da se iznad vrata sakristije crkve sv. Stjepana nalazio natpis „S+1680+G“ što nam govori da je crkva te godine bila preuređena.⁴⁹ Zbog takvog natpisa Radmila Matejčić navodi kako je moguće da je u to vrijeme crkva bila proširena i kapelicom na sjevernoj strani.⁵⁰

3.2 Ostali materijalni izvori

Što se ostalih materijalnih izvora tiče: umjetnina, umjetničkog obrta i predmeta iz svakodnevnog života u literaturi se nalaze različite informacije koje nije lako povezati.

U župnoj crkvi Blažene Djevice Marije od Karmela u novim Ledenicama nalazi se zvono iz 1471. godine koje je izradio majstor Benedeto iz Dubrovnika.⁵¹ Budući da se crkva Gospe Karmelske gradi tek 1827. pretpostavlja se da se zvono izvorno nalazilo u starim Ledenicama i to u crkvi sv. Stjepana.⁵² Izradu zvona moguće je povezati uz spomenutu dogradnju svetišta u „gotičkom stilu“, možda upravo '70.-ih godina 15. stoljeća. U literaturi se spominje i zvono koje je 1616. ili 1619. godine izradio je majstor Ivan Krstitelj de Tonis te još jedno zvono datirano natpisom u 1650. godinu.⁵³ Oprema crkve novim zvonima početkom i sredinom 17. st. možda se može povezati uz prethodno spomenutu, baroknu obnovu crkve. Nije poznato gdje se zvona danas nalaze.

⁴⁸Kraljić, J., P., op. cit. (bilj. 8), str. 42.

⁴⁹Ibid.

⁵⁰Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 136-140.

⁵¹Laszowski, E., op. cit. (bilj. 29), str. 265.

⁵²Ibid.

⁵³Ibid.

U sakralnoj zbirci crkve sv. Trojice u Novom Vinodolskom čuva se nekoliko liturgijskih predmeta iz starih Ledenica koje je moguće povezati uz srednjovjekovnu crkvu sv. Stjepana.⁵⁴ U 14. stoljeće datira relikvijar u obliku glave svete koja se identificira sa svetom Ursulom.⁵⁵ Laszowski povezuje ovu sveticu s Ursulom Frankopan, drugom suprugom Jurja III. Frankopana Slunjskog, vladara Ledenica početkom 16. stoljeća, no ta bi se teorija danas trebala odbaciti zbog mnogo ranije datacije relikvijara.⁵⁶ Jedna pokaznica iz 15. st. pripada skupini tzv. arhitektonskih gotičkih pokaznica koja iz 15. stoljeća zbog dekorativnih elemenata koji „imitiraju“ nalikuju elementima gotičke arhitekture.⁵⁷ (Slika 7) Može se zaključiti kako su Ledeničani u 15. stoljeću poznavali gotičke oblike i primjenjivali ih u crkvenom inventaru i arhitekturi a možemo pretpostaviti da se datiraju u vrijeme gotičke pregradnje crkve, u vrijeme kada su Ledenice bile u svom urbanom vrhuncu.

U župnoj crkvi Blažene Djevice Marije Karmelske u novim Ledenicama koja postaje župna crkva poslije iseljavanja starih Ledenica, sačuvano je nekoliko predmeta za koje se može pretpostaviti da su doneseni iz crkve sv. Stjepana u 18. stoljeću. Jedan od tih predmeta je škropionica datirana u 1702. godinu, a drugi je oltar datiran u 1715. godinu sa potpisom Mihovila Zierera.⁵⁸ Oltar je samostojeći no ako se nalazio u crkvi sv. Stjepana to bi moglo ukazivati na to da se crkva sv. Stjepana u 18. stoljeću i dalje koristila i moguće je da je i tada doživjela neke pregradnje.

3.3 Arhivski izvori

Arhivski izvori su oni na koje se autori najviše oslanjaju prilikom pisanja o crkvi sv. Stjepana. Stare fotografije nam daju najviše informacija o njenom stanju i pregradnjama.

Gjuro Szabo 1911. godine posjećuje stare i nove Ledenice i fotografira ono što je, izgleda, smatrao najvažnijim - povijesne građevine i liturgijske predmete. Uvidom u fotografije crkve sv. Stjepana može se prepoznati dvoslivni krov iznad sakristije pa je moguće da je i ostatak

⁵⁴Jerman, M., Liturgijski predmeti od plemenitih metala na području Vinodola, u: Kudiš, N. (ur.), *Czriquenicza 1412, život i umjetnost Vinodola u doba pavlina*, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 2012., str. 113-128.

⁵⁵Ibid.

⁵⁶Laszowski, E., op. cit. (bilj. 29), str. 271.

⁵⁷Jerman, M., op. cit. (bilj. 54), str. 120.

⁵⁸Kraljić, J., P., op. cit. (bilj. 8), str. 46.

crkve jednako bio pokriven 1911. godine.⁵⁹ Snima i svetište crkve u kojem se vidi raskošni arhitektonski oltar koji svojom visinom zatvara okulus na zidu svetišta. Uočljivo je i niveliranje poda pomoću stepenica te da su unutrašnji zidovi crkve ožbukani i u dobrom stanju.⁶⁰

Na fotografijama Malinarića iz 1975. godine⁶¹ (Slika 6) vidi se povišenje svetišta za jednu stepenicu, ostatak kamena koji je moguće od grobnog jarka te spomenute pojasnice od fino klesanog kamena koje smještamo u baroknu obnovu u 17. stoljeću.

U sklopu projekta pod nazivom „Povijesno-umjetničko istraživanje staroga grada Ledenica u kontekstu održivog razvoja Vinodolskog kraja“ a čija je voditeljica dr. sc. Palma Karković Takalić s Odsjeka za povijest umjetnosti, Filozofskog fakulteta u Rijeci, 2021. održana je virtualna izložba u kojoj su predstavljene stare fotografije, razglednice i nacrti Ledenica koje su većinski sakupili učenici OŠ Ivan Mažuranića iz Novog Vinodolskog, a djelomično su ih ustupile različite institucije u kulturi.⁶² Tako se sa tlocrta Ledenica (Slika 10) nepoznatog autora iz 1844. vidi kako je crkva 1844. godine još koristila zvonik – branič kulu iznad gradskih vrata. Jasno se vidi i sjeverna kapela te produženo svetište i sakristija.

Sa razglednice s početka 20. st. koju su ustupili Ivica Maričić i učenik Jakov Maričić (Slika 11) ponovo se vidi svetište. Oltar je arhitektonski, barokni i povišen sa nekoliko stepenica. Prepoznajemo i spomenuto niveliranje svetišta pomoću stepenice tokom gotičke pregradnje a vidimo i dvije „rupe“ u podu ispred svetišta za koje možemo pretpostaviti da su navedeni grobovi.

Na razglednici s početka 20. stoljeća koju su također ustupili Ivica Maričić i učenik Jakov Maričić (Slika 12) vidi se kako je početkom 20. stoljeća crkveni zvonik – branič kula već bio urušen no može se prepoznati i okrugli prozor na pročelju crkve, a i zazidani polukružni portal na pročelnoj strani. Iste informacije saznajemo i sa razglednice iz 1921. godine.

Na fotografiji iz 1970. (Slika 14) koju je ustupila Jurja Uremović vidi se kako je crkva tada imala betonski krov. Isto se prati i na fotografiji Ivana Ivančića Karliška iz 1971. (Slika 15): betonsko krovište crkve te mortom popunjene ispucale rupe na krovu.

⁵⁹Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 136-140.

⁶⁰Slike Gj. Szabe ustupila Fototeka Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

⁶¹Fotografije Malinarića ustupio Konzervatorski odjel u Rijeci.

⁶²<https://ledenice.uniri.hr/> (pristupljeno 20.7.2022.).

Na fotografiji A. Dejanovića iz 1975. (Slika 16) vidimo stanje svetišta te godine. Oltara tada više nema. Sa desne strane zide se vidi kako su na gotičkom djelu crkve postojala spomenuta dva polukružna prozora.

4. Prijedlog faza gradnje

Iako dosadašnja istraživanja ukazuju na to da je crkva romanička sa gotičkom pregradnjom, zbog lošeg stanja očuvanosti, unatoč velikom broju slikovnih izvora, teško je sa sigurnošću odrediti njihovu kronologiju. No, pokušat ću dati prijedlog faza gradnje i povezati ih s izvorima koje sam spomenula kao i s nekim povijesnim događajima.

Dakle, s obzirom na Vinodolski zakon, sigurno je da je 1288. godine u Ledenicama postojala župa,⁶³ a shodno tome i župna crkva u svojim ranoromaničkim oblicima – jednobrodna, građena grubo klesanim kamenom, debelih zidova i svetištem zaključenim na mjestu gdje se danas može prepoznati gotički svod. Središnji brod imao je bačvasti svod koji se i danas prepoznaje, a držala su ga dva polukružna luka. Mali kružni prozor na pročelju koji se i danas prepoznaje vjerojatno je također ostatak romaničke faze crkve kao i polukružni portal smješten na zapadnom pročelju koji pokazuje ista formalna obilježja kao i polukružni portal na južnom pročelju - zabilježen u arhivskim izvorima.⁶⁴

Gotičku dogradnju koja se i danas prepoznaje *in situ* možemo povezati sa crkvenom opremom - pokaznicom i relikvijarom sv. Ursule iz 15. stoljeća.⁶⁵ Također znamo da je imala i crkveno zvono koje je izlio Benedeto iz Dubrovnika 1471. godine⁶⁶ pa je moguće da se i zvonik tada gradi i dobiva ulogu branič kule. Navela sam kako je njen polukružni portal zatvoren u isto vrijeme kada Ledenice počinju poprimati svoju obrambenu ulogu u napadima Osmanlija. Tada se grade i gradski bedemi, a kao dio njih se iskorištava pročelje crkve zbog čega je portal morao biti zatvoren.⁶⁷ Znamo kako je 15. stoljeće kada Ledenice poprimaju obrambenu ulogu ujedno i urbani vrhunac grada Ledenica zbog čega se gotičko proširenje svetišta datira u 15. stoljeće. Crkva se tada proširuje za oko 7 metara i gradi se novo, gotičko svetište koje je od romaničkog izvornog oblika odvojeno šiljastim lukom. Svetište je tako šiljastog svoda i povišeno za oko 77 centimetara te se tada različite nivelacije rješavaju dvjema stepenicama.⁶⁸ S obzirom da je portal gradskim bedemom zatvoren, moguće je da se sada koristi južni, a gotički se dio crkve raščlanjuje sa dva prozora kojih sada ukupno ima četiri.

⁶³Kraljić, J., P., op. cit. (bilj. 8), str. 27.

⁶⁴Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 136-140.

⁶⁵Ibid., str. 136-140.

⁶⁶Laszowski, E., op. cit. (bilj. 29), str. 265.

⁶⁷Starac, R., op. cit. (bilj. 28), str. 62.

⁶⁸Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 140.

Sljedeći izvori nam govore o zvonu Ivana Krstitelja de Tonisa koji je zvono izlio 1616. ili 1619. godine.⁶⁹ Nadalje, u 1641. godinu datirana je nadgrobna ploča sv. Stjepana koja se nalazila ispred oltara. U 1650. godinu datirano je još jedno zvono,⁷⁰ a najvažnija nam je datacija sakristije u 1680. godinu. Datacija sakristije nam potvrđuje da se tokom 17. stoljeća, smirivanjem turskih napada, događa barokna obnova crkve u sklopu koje ona vjerojatno dobiva svu navedenu opremu. Crkva se proširuje sakristijom kvadratnog tlocrta spojenom vratima sa svetištem.⁷¹ Kao što je navedeno, zbog ostataka građe i uvidom u fotografije može se zaključiti da je crkva u baroknoj obnovi dobila i pojasnice od fino klesanog kamena vjerojatno kako bi se svod ojačao.

Sljedeći izvori koje smo naveli jesu škropionica iz 1702. godine koja se danas nalazi u novim Ledenicama te oltar u novim Ledenicama datiran u 1715. godinu.⁷² Iako se može pretpostaviti da su isti preneseni iz crkve sv. Stjepana, znamo kako je u 18. stoljeću stanovništvo počelo iseljavati iz starih Ledenica u nove pa je moguće da su isti naručeni za novu crkvu Blažene Djevice Marije Karmelske u novim Ledenicama. Osim toga, ovo su nažalost jedini izvori vezani uz Ledenice u 18. i 19. stoljeću što nam potvrđuje da ona prestaje biti župnom crkvom 1827.⁷³ te se sa svakim pregradnjama prestaje.

Prikazanim fotografijama (Slika 12, 13) možemo zaključiti kako je početkom 20. stoljeća crkveni zvonik bio već urušen a Ledenice u potpunosti napuštene te se tada crkva nije obnavljala duže vrijeme te njeno stanje ostaje jednako od posljednje barokne obnove. Također na fotografiji unutrašnjosti (Slika 11) vidimo njeno svetište u kojemu je smješten barokni oltar no ne vidimo nikakve daljnje pregradnje kao ni na fotografiji Gjura Szabe (Slika 9). Postoji samo jedna razlika na fotografijama a to je da su oltari različiti no teško je uopće pretpostavljati što se dogodilo.

Fotografije u drugoj polovini 20. stoljeća ukazuju samo na postepeno propadanje crkve sv. Stjepana no znamo kako se ona pokušala zaštititi novim betonskim krovom između dva svjetska rata bez razmišljanja o posljedicama. Tako na fotografiji iz 1970. (Slika 14) vidimo kako je ona

⁶⁹Ibid., str. 136-140.

⁷⁰Felice-Rošić, A., op. cit. (bilj. 24), str. 136-140.

⁷¹Ibid., str. 136.

⁷²Kraljić, J., P., op. cit. (bilj. 8), str. 46.

⁷³Szabo, G., Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Matica hrvatska, Zagreb, 1920., str. 189.

dobila novi betonski krov a na fotografiji iz 1971. godine (Slika 15) vidimo kako su oštećenja na krovu nepromišljeno popravljena mortom.⁷⁴

Fotografije iz 1975. godine (Slike 16 i 6) pokazuju da tada više u svetištu nema oltara no jasno vidimo podignuto svetište tokom gotičke obnove te vidimo kako su izgledale pojasnice od fino klesanog kamena iz barokne obnove u 17. stoljeću.

Posljednji su to vrijedni izvori koji govore o stanju crkve prije njenog rušenja 80 – ih godina. Sve što se dalje pokušava rekonstruirati može se samo pomoću ostataka materijala koji su raspršeni po cijelome južnom dijelu nekadašnjih urbaniziranih Ledenica. Danas se na samom lokalitetu mogu pronaći tek neki tragovi o tome kako je ona izgledala, no možemo ih povezati sa navedenim izvorima. Od svetišta danas nažalost nije ništa ostalo kao ni od sakristije. Ostao je sjeverni zid na kojemu se još može prepoznati žbuka, kapelica, dijelovi romaničkih lukova i baroknih pojasnica, može se prepoznati i zaključenje stropa bačvastim svodom (Slike 17 i 18).

Možda najvrjedniji dio ruševina na koji se danas može naići jest zapadni dio crkve – njeno pročelje zatvoreno bedemom i zvonikom u 15. stoljeću (Slika 19). Ostaci koje vidimo svjedoče o njenoj veličini i važnosti u tokom urbanog vrhunca Ledenica. Vide se romaničke odlike crkve – polukružni mali prozor na pročelju, obrisi polukružnog luka portala te popunjavanje kamenom tokom pregradnje u 15. stoljeću (Slika 19). Na lokalitetu se i jasno vide ostaci betonskog krovišta (Slika 20) sa kojim je počelo urušavanje no ono je prekrilo važne materijale koji bi mogli dati više informacija o njenom izgledu. Ipak, neki od njih se mogu pronaći - dijelovi kapitela raspršeni su po podu dok se dijelovi i dalje drže zidova (Slika 21), mogu se pronaći i ostaci (Slika 22) za koje se može i pretpostaviti čega su bili dio.

⁷⁴Starac, R., op. cit. (bilj. 28), str. 62.

5. Zaključak

Iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi kako je u detaljima arhitektonski izgledala crkva sv. Stjepana, moguće je donijeti kronološki slijed pomoću izvora. Nekada urbanizirani srednjovjekovni grad danas je samo u ruševinama kao i njegova župna crkva koja je prestala biti župnom tek u nedavnoj prošlosti. Vremenski uvjeti tog područja kao i neoprezni pokušaji čuvanja ove baštine dovele su nas do točke s koje je teško krenuti dalje u nova istraživanja. Ipak pokušati se može koristeći se zapažanjima autora koji su se do sada bavili tom temom kao i onima vlastitima stečenih pregledom arhitekture crkve na terenu. Naravno iako su moji prijedlozi faza gradnje samo pretpostavke, sigurno je da je ona romanička crkva sa gotičkom te baroknom pregradnjom nakon čega se gube izvori o njenom izgledu sve do iseljenja Ledeničana. Vrijedi i dalje istraživati izvore, stanje na terenu, povijesne činjenice kako bi se konačno sve spojilo u smislenu cjelinu i donio definitivni slijed pregradnji i slika njene arhitekture u svakoj od njenih faza gradnje.

6. POPIS LITERATURE

Putovima Frankopana: Frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji, Primorsko-goranska županija; Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2018.

Bradanović, M., Graditeljstvo Vinodola u doba pavlina, u: Kudiš, N. (ur.), *Czriquenicza 1412, život i umjetnost Vinodola u doba pavlina*, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 2012., str. 61-76.

Fellice-Rošić, A., Arhitektonsko - geodetski snimak srednjovjekovne gradine Ledenice i crkve sv. Stjepana Prvomučenika, *Novljanski zbornik*, 4, 2000., str. 131-143.

Jerman, M., Liturgijski predmeti od plemenitih metala na području Vinodola, u: Kudiš, N. (ur.), *Czriquenicza 1412, život i umjetnost Vinodola u doba pavlina*, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 2012., str. 113-124.

Karković Takalić, P., Janeš, A., Promjene u arhitekturi ledeničke utvrde „na granici“ između srednjeg i novog vijeka, u: Belošević, N. (ur.), *Migracije, granice i kontekst u razvoju kasnoantičke i srednjovjekovne umjetnosti*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Rijeka 2021, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2022., str. 145-176.

Laszowski, E., *Gorski kotar i Vinodol*, Matica hrvatska, Zagreb, 1921.

Levak, M., Podrijetlo u uloga kmetâ u vinodolskom društvu XIII. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 19, 2001., str. 31-81.

Margetić, L., *Vinodolski zakon*, Adamić, Rijeka, 1998.

Matejčić, R., Vinodol, *Rad XI kongresa folklorista Jugoslavije*, Zagreb, 1964.

Kraljić, J.P., Povijest Ledenice do godine 1871, *Dometi*, 1-6, 1995., str. 55-59.

Kraljić, J.P., Povijest Ledenice do godine 1871, *Dometi*, 7-12, 1995., str. 26-49.

Starac, R., Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola, *Senjski zbornik*, 27.1, 2000., str. 45-95.

Szabo, G., *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920.

7. POPIS ILUSTRACIJA

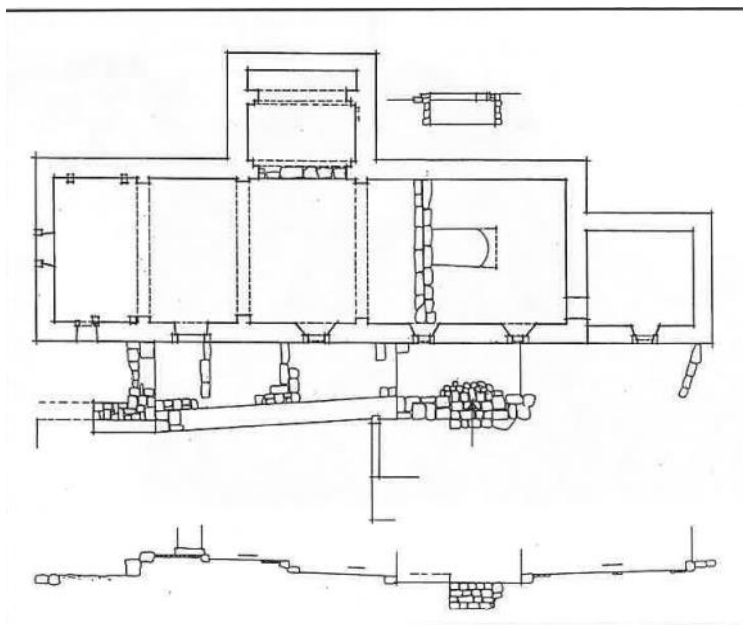
Slika 1, detalj karte Augustina Hirsvogela, *Schlavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae finitimarumque regionum nova description*, Antwerpen, 1573., Zbirka zemljovida i atlasa, NSK Zagreb (<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crtice-iz-povijesti/> preuzeto 3.8.2022.)

Slika 2, Vinodolski zakonik, 13. stoljeće, Zbirka rukopisa i starih knjiga, NSK Zagreb (<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crtice-iz-povijesti/> preuzeto 3.8.2022.)

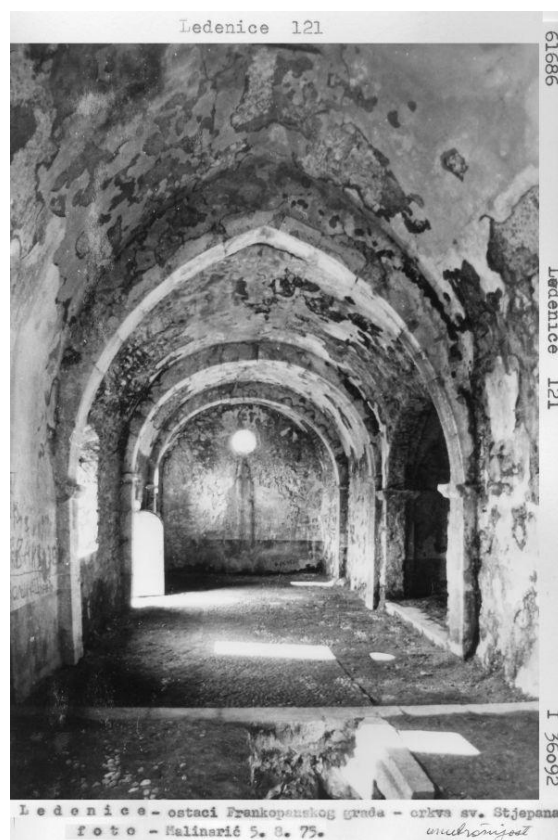
Slika 3, stare Ledenice iz zraka Valerija Gligora, 2019.
(<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crtice-iz-povijesti/> preuzeto 3.8.2022.)

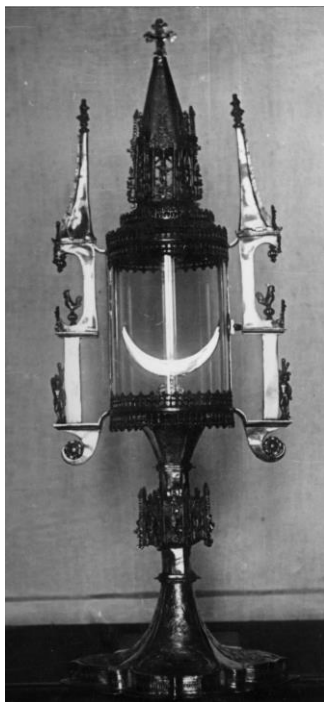
Slika 4, tlocrt crkve sv. Stjepana, Ada Fellice (Fellice – Rošić, A., Arhitektonsko - geodetski snimak srednjovjekovne gradine Ledenice i crkve sv. Stjepana Prvomučenika, Novljanski zbornik, 2000., 4)

Slika 5, detalj vanjskog zida crkve sv. Stjepana (Veronika Milošević, fotografirano 2020.)

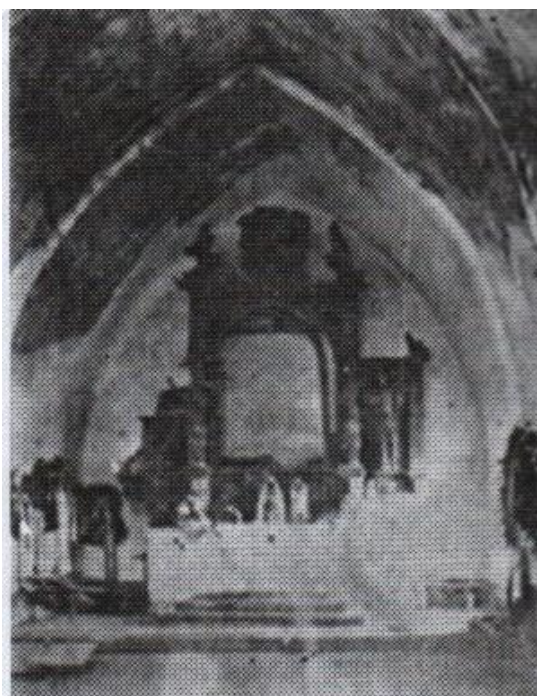
Slika 6, unutrašnjost crkve sv. Stjepana (fotografirao Malinarić 1975, fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

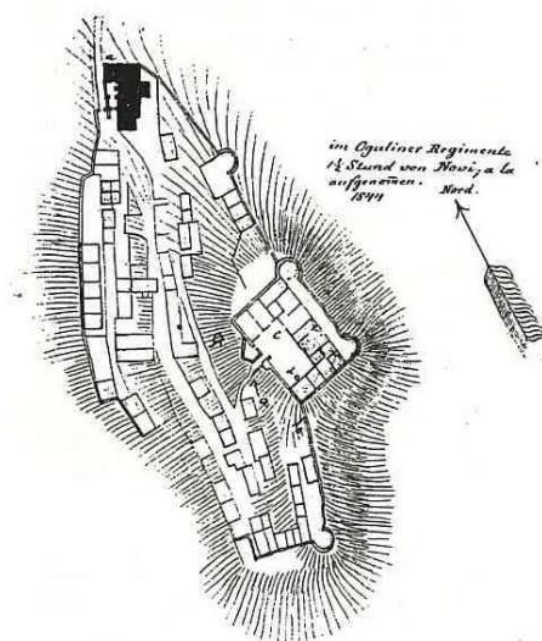
Slika 7, Pokaznica iz Ledenica, 15. st., Ministarstvo kulture i medija – Fototeka kulturne baštine, G. Szabo, 1930. (<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crkva-sv-stjepana/> preuzeto 9.9.2022.)

Slika 8, Relikvijar sv. Ursule iz Ledenica, 15. st., Ministarstvo kulture i medija – Fototeka kulturne baštine, G. Szabo, 1930. (<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crkva-sv-stjepana/> preuzeto 9.9.2022.)

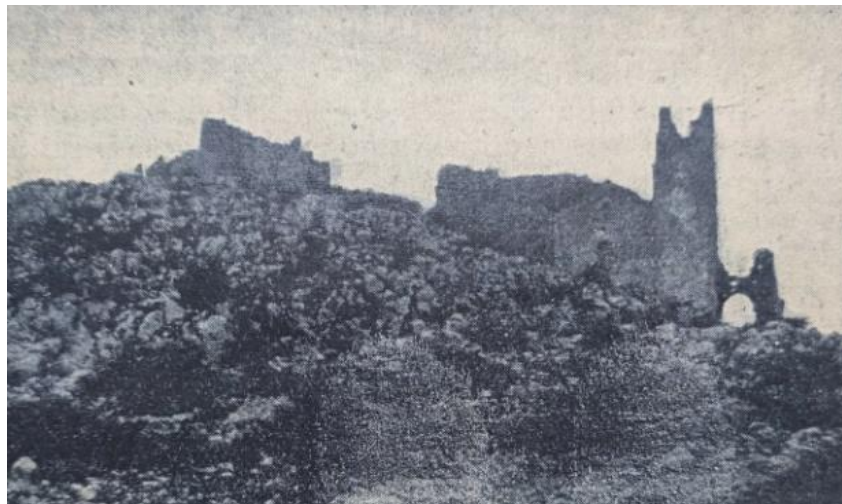
Slika 9, Unutrašnjost crkve sv. Stjepana (fotografirao Gjuro Szabo, početak 20. stoljeća)

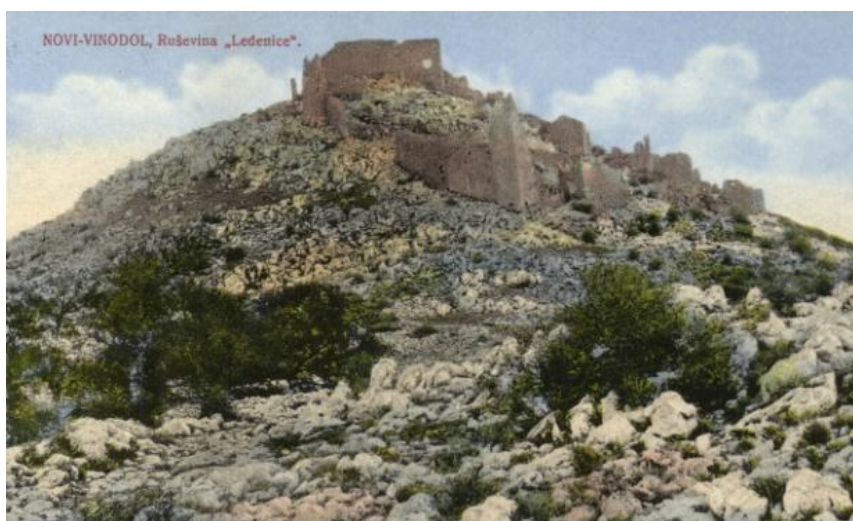
Slika 10, tlocrt Ledenica, nepoznati autor 1844. (<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crtice-iz-povijesti/> preuzeto 14.8.2022)

Slika 11, Unutrašnjost crkve sv. Stjepana, razglednica s početka 20. stoljeća
(<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crkva-sv-stjepana/> preuzeto 14.8.2022.)

Slika 12, Stari grad Ledenice, razglednica s početka 20. stoljeća
(<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/pogledi-na-stari-grad-ledenice/> preuzeto 2.8.2022.)

Slika 13, Stari grad Ledenice, razglednica s početka 20. stoljeća
(<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/pogledi-na-stari-grad-ledenice/> preuzeto 2.8.2022.)

Slika 14, Stari grad Ledenice, nepoznati autor, oko 1970
(<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/pogledi-na-stari-grad-ledenice/> preuzeto 27.7.2022.)

Slika 15, crkva sv. Stjepana, Ivan Ivančić Karliško, 1971.
(<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crkva-sv-stjepana/> pristupljeno 27.7.2022.)

Slika 16, unutrašnjost crkve sv. Stjepana, A. Dejanović, 1975.
(<https://ledenice.uniri.hr/izlozba/crkva-sv-stjepana/> pristupljeno 27.7.2022.)

Slika 17, ostatci crkve sv. Stjepana, fotografirala Palma Karković Takalić, 2020.

Slika 18, ostaci crkve sv. Stjepana, fotografirala Veronika Milošević, 2020.

Slika 19, ostatak pročelja crkve sv. Stjepana, fotografirala Veronika Milošević, 2020.

Slika 20, ostatak krova crkve sv. Stjepana, fotografirala Palma Karković Takalić, 2020.

Slika 21, kapiteli crkve sv. Stjepana, fotografirala Veronika Milošević 2020.

Slika 22, ostaci prozora crkve sv. Stjepana, fotografirala Veronika Milošević, 2020.